

עופרה מצוב-כהן (אוניברסיטת אריאל בשומרון)
'לפני היות הילדות':

**עיצוב עולם הילדות בסיפורי ברש על פי שני סיפורים קצרים:
 'לפני היות הילדות' ו'השעורה'**

מאמר זה עוסק בעולם הילדות של ברש המתואר מנקודת מבטו של המספר הבוגר. הפרספקטיבה של אדם בוגר אינה מכהה מתיאורן ומשחזורן של חוויות הילדות המתוארות ברשימה "לפני היות הילדות". דומה שרשימה זו היא בבחינת טקסט מפתח לסיפורי הילדות השונים של ברש. לראייה, בסיפור אחר, "השעורה", ניתן לראות פיתוח של משקעי ילדות המעוצבים בשלושת חלקי הרשימה של "לפני היות הילדות", הדומים בעצמתם לאלו שחווה המספר כפעוט רך בשנים. בשני הסיפורים המספר הוא מתבונן בעל חושים מחודדים, שאינו מקבל את הנראה כמובן מאליו ומבקש לברר בינו לבין עצמו את העולם בעיניו. המאמר יבקש לבחון את נקודת מבטו של המספר ואת דרכי עיצובה של החוויה המתוארת בסיפור מנקודת מבט רטרואספקטיבית.

מילות מפתח: מספר, דמות, ילדות, אשר ברש.

מבוא

לעולמו של המספר-הילד בסיפוריו של אשר ברש יש מקום חשוב ביצירתו. המספר מופיע לרוב כדמות בעלת פונקציה ככל דמות אחרת ביצירה. לעתים היא משמשת בתפקיד הדמות הראשית בה כמו בסיפורים "רקמה" (ברש, א', תשי"ב: 165–189), באשכול הסיפורים המופיעים בחלק שכותרתו היא "אלה אזכרה". כך, "לפני היות הילדות", "מגפו של דודי", "השעורה", רגליים מקוצצות", "נוי סוכה", "כשות", "שריפת ביתנו", "פשימסקי", "הנסיעה עם הרסים", "החלף והספר", "מתקן עולם", "אנחות אבי" ו"די אמי" (שם: 298–344). לעתים דמות זו היא משנית ומאירה בדרכים שונות את דמותו של הגיבור. כך, דמות הילד שלום ב"תמונות מבית מבשל השיכר" (שם: 7–75), דמות הילד נחומל ב"אהבה זרה" (שם: 255–353). דמות זו מתבוננת בעולמן של דמויות אחרות המתמודדות בדילמה מורכבת או בסיטואציה טעונה שאליה נקלעו. גילו של המספר הוא בסיפורים רבים של צעיר הנמצא בשנות העשרים לחייו, ובסיפורים אחרים, שאבקש לדון בהם, של מספר מבוגר יותר המתאר את הסיפור מנקודת מבט כפולה: המחבר הוא מבוגר אקס-טריטוריאלי המשרטט דמות של מספר בגוף הסיפור, דמותו של ילד צעירה לימים, כבן שמונה עד שתים עשרה שנים, שהוא לעתים אף הגיבור עצמו.

נושא זה של עיצוב דמות ילד המשקיף על סביבתו ומתארה מנקודת מבטו, אינו חדש ביצירות לילדים ולמבוגרים, בספרות עולם ובכלל זה בספרות העברית החדשה. כך, מוטל בן פייסי החזן של שלום עליכם (שלום עליכם, 1999), "החצוצרה נתביישה" (ביאליק, תשכ"ח: קא–קנ), ו"ספיה" (שם: קעא–רכט) של חיים נחמן ביאליק, וגם בספרות

העכשווית יש מקום חשוב לעיצוב דמות הילד¹ ביצירות שבהן הגיבור הוא ילד הבוחן את המרחב הסובב אותו דרך עיניו, הבנתו ולשונו.

חלק נכבד מסיפוריו של ברש מתרחשים בגליציה המזרחית והתיכונה, הנתונה לשלטון הקיר"ה (האוסטרי). במקומות שבהם מתגוררים יהודים, בעיירות, בכפרים, הרחק מערי המטרופולין, למשל, מלבוב ומקרקוב.²

המחקר העוסק בסיפורת של ברש עמד על יחסו לעולם הילדות ומצביע על תכונת התמימות המאפיינת עולם זה. שלום קרמר טוען כי "יותר מכול הצליח ברש בתיאור גליציה המזרחית והתיכונה במפנה המאה העשרים, המקום שבו עמדה עריסת ילדותו ונשתקעו בנפשו רשמיו וחוויותיו הראשונים. הוא מן היוצרים שרשמי הילדות והנעורים העלומים קובעים את עיקר דמותם ביצירה" (קרמר, 1968: 85). קרמר משבח את יכולתו הנדירה של ברש לשרטט רשמי ילדות באופן מעמיק שיוצר אמינות ואותנטיות. יעקב קופליביץ מונה את המספר בסיפורי ברש "הריאליסטן המתבונן", ומבחין בכישרון הלירי של המספר המתאר מצבים שונים שאותם הוא מתאר (קופליביץ, תש"ב). אסתר ראב ציינה בנושא עיצוב הילד בסיפורת של ברש כי "ילדים בסיפוריו יש להם גוון חזק ומיוחד: רזים, חוצפניים, לבביים וחולמים, וחיוניותם היהודית מתפרצת" (ראב, 1994).

במחקר זה אבקש לבחון כיצד משורטט עולמו של המספר-הילד אצל ברש, מהן נקודות המבט שלו, כמי שמביט במתרחש סביבו וכיצד מתפרשים אירועים שונים בעיניו? הנושא ייבחן על פי שני סיפורים קצרים של ברש שבהם המספר-הגיבור הוא ילד צעיר: "לפני היות הילדות" (ברש, ב', תשי"ב: 301–302), ו"השעורה" (שם: 310–312).

קווים לדמות הילד-המספר בסיפור 'לפני היות הילדות'

"לפני היות הילדות" הוא טקסט הפותח קובץ סיפורים שמכונסים תחת הכותרת "אלה אזכרה". רשימה זו כוללת שלושה אפיזודות קצרות שאירעו בתקופת ילדותו של המספר והשאירו עליו חותם. גילו של הילד הפעוט כפי שמעיד המספר בהקדמה הוא "משנות חיי הראשונות, עד שלוש".

הרשימה נחלקת לשלושה חלקים: א. האחות שנולדה, ב. התקנת התרנגולת, ג. נר נשמה. הילד נוכח בשלושת חלקי הרשימה, כשהוא ער למתרחש: הוא מתבונן, קולט חלקי תמונות וסיטואציות מתוך נופים אנושיים, והרשמים מהתמונות שהוא קולט נטמעים בעולמו הפנימי, ומשתקעים בזיכרונו לעד.

¹ למשל, (גרומן, 1994), (ליטוין, 2009). לדוגמאות נוספות ופרשנות על זווית הראייה של הגיבור הילד ראו בספרי (מצוב-כהן, 2015).

² היהודים במקומות נהנו מחופש דתי ואזרחי וגם מדיני. רבים מהיהודים המתוארים בסיפוריו של ברש זכו לחינוך ברוח החסידות וחלקם היו חסידים שנהנו גם מלימוד של מקצועות ההשכלה החילוניים (קרמר, 1968: 85–86).

עיון ב"א. האחות שנולדה"

מערכת המושתתת על ניגודיות

בחלק הראשון מתאר המספר את הרגעים הראשונים בבית לאחר הולדת אחותו הצעירה ממנו. הוא זוכר את המבנה הפנימי של ביתו ואת תחושת הקור והצינה שנפלטת מהרצפה לעומת החום שמוקרן מהאח. בנוסף, הוא זוכר את הצליל שנשמע מהקומקום, "מהביל ומקשקש בצמידו", תיאור שעשוי לייצג את אוירת השמחה והחום ששוררים בבית.

הילד נלקח על ידי המיילדת לראות את אחותו התינוקת ואת אמו. המספר — הפעוט מבקש התייחסות לנוכחותו ותובע לקבל לימונדה. הוא שותה את המיץ ופעולה זו גורמת להתפעלות מצדה של המיילדת שמדווחת על כך בקול לילודת, אמו. גם אביו נכנס לחדר ומתייחס אליו, מרימו, משכיבו במיטה ומלטפו. פעולה זו מביאה לערנותו של הפעוט, והוא צוחק בכל פה כלשון הטקסט, כשגופו מגיב גם הוא לצחוק הגדול, "בכל גופי צוחק" (שם: 302). הפעוט נוכח להבין שמקומו אינו נדחק לשוליים בסיטואציה שבו נולדה אחותו.

רשימה זו מושתתת על ניגודיות שמזמנת החוויה האנושית לאדם באשר הוא: כך, היחיד, הילד, מוצג מול המשפחה, הוריו המסמלים יחידה שהולכת ומתעצמת עם לידת התינוקת, הצעיר מוצג מול הזקן, המתכלה, התינוקת שנולדה והמספר הפעוט אל מול המיילדת המתוארת "בעלת בשר, שערה מלבין", חום האח בחדר הגדול מתואר אל מול צינתו של "הקרקה הטחוב", השקט בחדרו של הפעוט מול רחש הקומקום המקשקש על האח.

את שיאו של הניגוד מציין משקה הלימונדה שמבקש הפעוט לשתות לאחר שראה את אחותו לראשונה. בלימונדה יש ייצוג סמלי המבוסס על ניגודיות של מורכבות החיים. זו הולמת את התרשמותו החושית של הילד המתאר את טעמו של המשקה, "מתקתק-חמצמץ" (שם: 302). הילד, שאינו מכיר עדיין את מנעד החוויות שבחיים, חווה מצדו שני טעמים שנקשרים להולדת אחותו. טעמו המיוחד של המשקה הודות לניגודיות שבו, גורם לו לאחוז בכוס בשתי ידיו ולשתות "מתוך בולמוס גדול ... מתוך סיפוק של איזה ניצחון" (שם). באמצעות שתיית הלימונדה הוא מציין את התמודדותו עם המציאות החדשה, שיש בה חמיצות, הולדת האחות היא אירוע שעשוי לייצר בקרבו רגשות קנאה ותחרות, אולם מתלווה לאירוע מתיקות, שכן ההורים והעוזרת אינם מתעלמים מנוכחותו של הילד – הכל נהגים בו באהבה.

לשאלת העלילה בטקסט

הרשימה נפתחת בהזמנתה של אישה אל המספר-הילד, שמזמינה אותו לבוא ולראות את אחותו התינוקת שנולדה זה עתה. המספר מתאר את מראה החדר שבו שוכבת אמו, את המפגש עם אחותו, את תגובתה הפרובוקטיבית של המיילדת לנוכח שתיקתו, את בקשתו לשתות לימונדה, את לגימת המיץ עד תומו ואת מפגשו עם אביו שלוקח אותו בחזרה למיטה. המספר נתקף ערות גדולה, אווז בידי אביו ופורץ בצחוק מתמשך.

נראה כי המספר מתאר מנקודת מבטו כילד שרשרת של תמונות שהיה נוכח בהן, כאשר המפגש הראשוני עם אחותו התינוקת¹, אירוע שהיה אמור להיות אחד משיאיו של החוויה, מתואר באדישות על ידו. ואילו המפנה באירוע מבחינתו, הוא בקשתו של הילד לקבל לימונדה, כמי שמעוניין לבדוק את הגבולות, עתה כשהוא נחשב לילד גדול (הודות להולדת אחותו) וההיענות לבקשתו. מכאן ששיאה של העלילה המתוארת מזווית ראייתו היא בהליכתו לישון, בליווי של אביו ופרץ הצחוק הבלתי נשלט שאוחז בו, המהווה קתריזיס למתח הרב שנלווה לאירוע הולדת התינוקת (המרומז כאירוע משני בעלילה שטווה הילד).

עיון ב"ב. התקנת התרנגולת" —

ניגודיות קוטבית-חיים והמוות

ברשימה השנייה פותח המספר באזכור עונת הסתיו ובאפיוניה, צינה הנכנסת לבית וצלילו של הגשם היורד בחוץ. הוא מתאר את הרהיטים ואת רגליהן של הדמויות המהלכות ב"חדר הגדול" שאותן הוא רואה באופן יחסי בשל גובהו הנמוך כפעוט. מתיאור עניין זה הוא עובר להתמקד בתיאור מפורט של אמו המנקה תרנגולת שנשחטה. התיאור הפרטני הנרחב אינו מותיר מקום לספק כי פעולת הניקוי והחיתוך של התרנגולת שאותה הוא מכנה "גוויה", וכן פירוט חלקי גופה הפנימיים, כמו צוואר, גרוגרת, גיד, מעי, המרה והכבד — כל אלו מותירים רשמים עמוקים על הפעוט.

גם חלק זה מושגת על הקשרים של ניגודיות: ממדיו הפיסיים הקטנים של המספר הפעוט אל מול גודלם של האנשים המתהלכים ב"חדר הגדול" (החדר כשלעצמו מהווה קונטרסט לעומת המספר קטן הממדים). האנשים בו נדמים בעיניו המספר לנפילים, שכן הוא מציין כנזכר, שרק רגליהם נראות לו. ניגודים אלו מטילים עליו מתח שילך ויתעצם בהמשך.

הסיטואציה המתארת את האם יושבת ושוחטת תרנגולת בסכין שבידה, היא בבחינת ניגוד נוסף בטקסט זה המציין את החיים אל מול גדיעתם באחת. לניגוד זה ישנו פיתוח משנה ברשימה זו של החזק מול החלש, האם עם הסכין בידה לעומת התרנגולת חסרת הישע. פיתוח נוסף של ניגוד זה שיש בו הגזמה אך הוא הולם את הדמיון המאפיין ילדים, הוא תיאור אביו של המספר שבא להרימו מהרצפה והמספר מדמה, בהשפעת התרנגולת שנשחטה, כי אביו אומר להכותו "נפש" (שם: 302). בניגוד זה מובעת הזדהותו של הילד עם התרנגולת חסרת הישע, שלא יכלה ליד ששחטה אותה ובתרה את חלקיה. הילד מגיב בבכי, ובתגובה לכך מושיטה אמו את ידיה, אך הן מלוכלכות בדם. הילד נרתע ממנה וגם מאביו שבא לקראתו. את מחאתו הוא מביע בבכי הגדול ובכריחה מפני אביו ב"קול זעקה" (שם).

ניגוד נוסף הנובע מהקודמים, הוא תחושת ההמולה של האנשים המצויים ב"חדר הגדול" אל מול תחושת הבדידות של הילד שמתלוות אליה תחושה של "בדידות ואימה גדולה" (שם).

¹ ולכן ישנו חיזוק מצדה של המיילדת שסוננת בו כדי לזכות בתגובה מצדו: "תכה אותה? לא תכה אותה. אסור!" (שם: 301).

ניגודים אלו מבטאים את תחושות הפחד שלו ממראות שונים שהוא עד להם, נחשבים לחלק מהחיים השגורים בבית משפחתו, וזאת על אף שברוב החוויות המתוארות הוא מוקף בהוריו האוהבים ובאנשים שאינם זרים.

לחוויה זו ישנם ביטויים גם ביצירות אחרות של ברש. למשל, תיאור בעלי חיים המיועדים לשחיטה בסיפור "אהבה זרה", שבו עד הילד נחומל לשחיטתו של העגל ולביתורו לחלקים או בכלל, הרג של בעלי חיים כמו אירוע הריגת החזירון של משפחת קונסקי על ידי פרץ סגל (אירוע מכונן שהשלכותיו ניכרות בעלילה בכמה מרחבים). למשל, באהבתו של הגיבור לבעלי חיים ולקשר הקרוב שלו לבעל החיים, שאחד מביטוייו הוא קרבתו הפיסית לבהמה והפגנת חיבה כלפיה בליטופה. כך, כמו בנובלה "תמונות מבית מבשל השיכור", מציל נכדה של חנה אברדאם, הנער שלום, כלב מידי של סטרייל, "פושט הנבילות". כל זאת, לאחר שהילד יוזם משא ומתן כדי למנוע את הרג הכלב ומציע לאיש כופר תמורת שחרור הכלב.¹ בכל החוויות הללו וברשימה זו עד הילד למעבר החד והאכזר מחיים למוות, על ידי הריגת בעל חיים, שהוא חש אליהם חיבה.

העלילה — מבנה של תבנית אקספוזיציונית

בן-עמי פיינגולד עומד על המבנה של סיפור קצר המתאפיין ב"אפיזודה מרכזית המתרחשת בהווה, שבמהלכה מועלים, במבט רטרוספקטיבי, כל אותם אלמנטים אקספוזיציוניים. או במילים אחרות, מה שהתרחש עולה מתוך מה שמתרחש" (פיינגולד, 1989: 24) עיקרון זה הולם יפה את הרשימה שלפנינו, המתארת עניין אחד, "התקנת התרנגולת", ואת השפעת הפעולה על המספר-העד במסגרת הזמן שבה מרחשת האפיזודה העיקרית. תגובותיו האמוציונליות של הפעוט, רתיעתו מידי אמו המגואלות בדם ומנוסתו מאביו, המבקש לנחמו, אך נראה בעיני בנו הפעוט, כמשתף פעולה עם האם, שניהם מעולם המבוגרים, ולכן גם ממנו נרתע המספר. באותה אפיזודה מסתברת לגיבור הבנות על כוחם של החיים, על תגובותיו הסוערות ל"מראה הגווייה".

מעבר לאפיזודה זו אין ברשימה פיתוח של הנושא או סטייה לנושא אחר. השימוש במבנה זה מדגיש את הרושם העמוק שהותיר על המספר כילד מעשה התקנת התרנגולת על ידי האם, והבהלה שנוצרת בקרבו כתוצאה מהצפייה במעשה זה.

עיון ב'ג. נר נשמה'

סיפור מעשה המשוחזר מהדמיון

בשתי הרשימות הקודמות התקיים "סיפור המעשה" המתייחס לאירועים שאירעו בסביבתו של הילד. ברשימה השלישית מתמקד סיפור המעשה בהעלאתם של אירועים בדיוניים שהתרחשו בדמיונו של הילד. אלו מונעים אמנם על ידי אלמנטים אובייקטיביים של הנוף

¹ ראו (ברש, א', תשי"ב: 69–73). גם בסיטואציה זו מתוארת בפירוט פשיטת העורות מבעלי החיים שלו כד "פושט הנבילות".

הלילי, אך מתרחשים רובם ככולם בדמיונו של הילד.¹ בטקסט מתואר זיכרון משעת לילה מאוחרת בשעה שכל דיירי הבית ישנים ואולם הפעוט מתקשה להירדם ומתבונן בנר הנשמה שהדליקה אמו לזכרו של אביה, ואורו מרצד בחלל החשוך. המספר תוהה למקורה של השלהבת, הרועדת "אל חלל החדר הגדול" (רמון-קינן, 2002: 12–13) ומדמה בנפשו שזו הגיעה ממעבה היער, מסנאי קטן שראה אצל שכנו הפולני. הפעוט מבין כי השלהבת היא למעשה ציפור האש שהגיעה אליו כדי לשאול אותו מדוע הסנאי בוכה. כשהוא מרים ראשו מהכר הוא נוכח לדעת שהשלהבת כבתה ובחדר שוררת חשכה, ובאמצע החלון הוא מדמה לראות נקודת אור קטנה רחוקה "...ולבי מלווה אותה בדרכה הרחוקה..." (ברש, ב', תשי"ב: 302).

סיטואציה מדומיינת זו בראשו של הפעוט, עשויה להמחיש את רגעי הבדידות שהוא חווה בטרם יעצום עיניו וישקע בשינה עמוקה. הרגעים לפני השינה של נים-לא-נים מייצגים את הגבול שבין ערות לשינה. החושך, תחושת הבדידות, והסיפור, שמדמיין הילד, על סנאי בודד ועצוב במעבה היער מתארים באופן עקיף את עולמו הפנימי של הפעוט שההימצאות בחושך ממחישה את בדידותו, המעמיקה בחברת אחותו הפסיבית, הישנה, ולאור נר הזיכרון לזכר הסב שנפטר, המסמל מוות וחידלון. בבחירתו של המספר-הילד בדמותו של סנאי, בעל חיים קטן ממדים, יש אנלוגיה להרגשתו של הילד בחשכה, לקטנותו אל מול החשכה שמייצרת בקרבו מורא גדול.

ניגודיות כביטוי להתמודדות המספר — הילד בפחד

גם ברשימה זו בנויה החוויה על תשתית של ניגודים: אור מול חושך. כך, החלון השחור, שהוא מטונימיה לאפלה שביער, מול ציפור האש הקטנה, שהיא אפשרות מטפורית לתקווה המקננת בלבו של הילד המפוחד בחשכת הלילה שבחדרו. מתוך ניגוד זה נרמז צמד ניגודים נוסף, תקווה מול ייאוש, כוחם של החיים מול אפסותו של הסובייקט. צמד ניגודים זה נרמז בהקשר האסוציאטיבי שמעוררת המילה יער. גודלו הרב ומעורר המורא אל מול האדם הקטן, חסר האונים. את כוחותיו שואב הילד מהתקווה, גם אם תהא קטנה כציפור "מפכה וקטנה, מפליגה וקטנה, ואינה דועכת, ואינה פוסקת [...]..." (שם)². גם כאן קיים ניגוד נוסף: הסנאי הכפוף והמפוחד, תמונה המציינת סגירות ופחד, לעומת ציפור האש הקטנה "המעזה לצאת אל החשכה, אינה דועכת ואינה פוסקת", תמונה המציינת פתיחות ותקווה.

מבין שלוש הרשימות, זו השלישית מעמתת את הילד מול חוויית החידלון מבלי שדמויות נוספות יתולנה בה חלק. החוויה הפנימית מתקיימת באמצעות דמויות שהילד בורא מדמיונו, סנאי וציפורי אש. אלו משמשות את הילד כאמצעי הדמיה ולהבנתו, כאמצעי המחשה למחשבה על המוות, שעולה באפלת החדר שבו נמצא נר הנשמה הדולק שהדליקה אמו לזכר אביה. בטקסט הבנוי על ניגודים בנושא זה, נרמז הדמיון שבין נר הנשמה הדולק

¹ למושג "סיפור המעשה" ראו למשל, (רמון-קינן, 2002: 12–13).

² שלוש הנקודות הן במקור.

ומסמל את הזיכרון שמציינת בת האם, בת ההווה לאביה, בן העבר ולתקוותו של המספר להבין את משמעות החיים.

הזיקות המתקיימות בין שלושת חלקי הרשימה

שלוש האפיוזודות שכותרת העל שלהן מרמזת על תקופה ראשונית של המספר-הפעוט, בתקופה הקודמת לשנות הילדות, הן בבחינת חוויות שנחקקו בזיכרוננו של הפעוט המתבונן. התבוננויות אלו מושתתות על ניגודים, לרוב קוטביים זה לזה שהם בבחינת לייט-מוטיב בכל רשימה בפני עצמה וכליט-מוטיב תמטי המקשר בין שלוש היצירות. הניגודים הם חושיים, ופונים בעיקר לחוש הראייה. כך, הצבעים הם ניגודיים: אור מול חושך. גם הטעמים מנוגדים: כך, טעמה של הלימונדה הוא "מתקתק-חמצמץ" (ברשימה הראשונה). עם זאת, ניכרת חשיבה ותכנון של המספר הבוגר, שעשוי להיות אף המחבר המובלע, הבאה לידי ביטוי בהעלאת הרשמים מן הילדות באופן מובנה. ראשית, הרשימה מחולקת לחלקים א', ב', וג'. שנית, מבחינה תמטית, כך, השמות שמעניק המספר לכל חלק וסדר העמדתם. הרשימה הראשונה — "האחות שנולדה" — מציינת לידתם של חיים חדשים המביאים שמחה למבוגרים אך נוטעת חשש וספק בקרב הפעוט. הרשימה השנייה — "התקנת התרנגולת" — מציינת אפידוזה שגורה בחיי המשפחה, שהיטת תרנגולת למטרת הזנת בני המשפחה, ולדידו של המספר-הפעוט זהו שלב של הבנה ובהלה גדולה מהבנתו כי החזק (שאינו בהכרח הרע, שכן החזקים הם הוריו) גובר על החלש. הרשימה השלישית נוגעת למסורת ולזיכרון, המציינים את העבר שאינו ואת המשך החיים לאור הזיכרון. בשלב זה הילד מתעמת בתוכו בכוחות התנטוס והמוצא שהוא רואה לכך היא ציפור האש, המייצגת את החיים ואת התקווה והזיכרון שלא דועך.

בנוסף, חוויות אלו הן מכוננות בעיני הילד המספר וכבר צוין כי עניין זה מופיע ביצירות נוספות של ברש. בשלוש הרשימות נרמזים מאפיינים של בדידות המספר, תחושת הפחד והמורא עם ההבנה שחיים, בין אם של בעלי חיים ובין אם הם חיי אדם, הם זמניים ועלולים להיגדע באחת.

ניתן להצביע על "לפני היות הילדות" כעל 'טקסט מפתח' לכל סיפורי הילדות של ברש וגם לחלק מסיפוריו המעמידים דמות גיבור מתבגר ובוגר. בשלושת חלקיה של רשימה זו ניתן למצוא גם מוטיבים המאפיינים את הסיפורת של ברש הזרועה ביסודות אוטוביוגרפיים:¹ למשל, דמות הגיבור והתא המשפחתי המיוחד שלה (אב אלמן שנישא לאישה צעירה וביחד הביאו לעולם את המספר ואת אחותו התינוקת), הווי החיים היהודי בגליציה במרחב המשפחתי, ועולמו הפנימי של הגיבור, המושתת על ניגודים ועל חקירה פנימית, מספר-גיבור, מוטיב החושך, מוטיב המשפחה ועוד.

¹ על העניין הביוגרפי עמדו למשל, (טוקר, 1980: 107–147, 154), (קרמר, 1968: 88), (גוברין, 1991: 147–162).

עיון בסיפור "השעורה"¹

תשתית עלילה קלאסית

הסיפור "השעורה" מושתת על עקרונות קלאסיים של הסיפור הקצר, הכוללים אקספוזיציה, עלילה ושרשרת של אירועים המבוססים על חוויות ילדות. מקום ההתרחשות, המוצג באקספוזיציה של "השעורה" הוא גליציה שבמזרח אירופה, מרחב זה למקום התרחשות של "לפני היות הילדות".

הסיפור פותח בתיאורו של האקלים המזרח אירופי בעונת החורף בגליציה, המאופיין בשלג ובקור, שתנאיו החמורים הקשו את פרנסת משפחתו בהיותו ילד.² ברקע העלילה, מצוין כי מצבה הכלכלי של המשפחה הורע בין היתר, מפני שאמו הייתה חולה במשך תקופה ארוכה. הרווחה הכלכלית באה למשפחה באופן בלתי צפוי הודות לסכום כסף ששולח הדוד מאמריקה, ובני המשפחה נערכים במרץ להכנות הנדרשות לחג הפסח.

מבחינת העקרונות של הסיפור הקצר, פרטי הרקע האלו יוצרים ציפייה לקראת תפנית שתתרחש על פי סדר האירועים הכרונולוגיים. כמו כן, נוצרת ציפייה לתיאור של אירועים חיוביים שאינם חריגים על פי המידע המסופר באקספוזיציה, שיוביל לתיאורו של אירוע חגיגי שעתידי להתקיים, על פי המתואר באקספוזיציה: תיאור ההכנות המדוקדקות שנעשות לקראת החג.

אלא שסיפורה של סבתו של המספר מהווה רמז מטרים לאסון דומה שעלול להישנות. במהלכה של ארוחת ליל הסדר לפני "שישים וחמש שנים", נתגלתה שעורה בבטנו של העוף שבושל בכלי הפסח. כתוצאה מכך הושלך האוכל שבושל לחג, רוב כלי הפסח הושלכו לנהר ובמשך שמונת ימי החג נותרו בני המשפחה ללא מזון. המספר-הילד מציין כי חג זה חביב עליו במיוחד, והוא מביע תקווה שמקרה זה לא יישנה ואומר בלבו "ישמרנו השם מאסון כזה!"³

המספר-הגיבור מוסר כי סייע בהכנות הרבות לקראת ארוחת ליל הסדר ביחד עם כל בני המשפחה. הוא מתאר את אוירת החג שלבש הבית. כך, בערב החג הונחו כלי הפסח המיוחדים על השולחן, אחיותיו לבשו שמלת חג וסבתו לבשה מקטורן לבן וחגיגי. האם טרחה על הכנות החג האחרונות, והמספר ואביו הלכו לבית הכנסת ושבו ממנו עם אורח שתקן לפסח. המספר נשלח לשכן השוחט כדי להביא מעט חרוסת, שם הוא משחק עם בנו של השוחט במשחק אגוזים, מנצח אותו במשחק ושב לארוחת ליל הסדר.

¹ הסיפור יצא לאור על ידי ברש בשתי גרסאות, למבוגרים ולילדים. הגרסה למבוגרים והגרסה לילדים ראתה אור בעיתון "הארץ לילדים" (ברש, 1921: ב'-ד').

² נופי החורף מתוארים גם בסיפורים אחרים של ברש, למשל, ב"תמונות מבית מבשל השיכר", ב"פרקי רודורפר", ב"סיפורי רודורפר" וב"אהבה זרה".

³ "השעורה", (ברש, ב', תשי"ב: 310).

מהלך הארוחה מתואר בפירוט. זה מאופיין בפנייה לכל החושים, ראייה, שמיעה, טעם וריח שבעזרתם משחזר המספר את ליל החג ומחייה אותו עד לאזכור מפורט של הפרטים הקטנים: כך, קריאת ההגדה והקידוש, גווני הקולות של המקדשים על היין, האב והאורח בסעודה והמספר-הילד, שאלת הקושיות על ידו כבן הזקונים, שתיית כוסות היין ופירוט טעמו של היין והמפטרורה שלו: "והיין היה מתוק וצונן וגלש בנעימות אל בית הבליעה" (ברש, ב', תשי"ב: 311).

כמו כן הוא מציין את אכילת המנה הראשונה, שאת תוכנה הוא מציין, מרק עוף עם אטריות ביצים. המנה שזוכה לה הגיבור כוללת כנף של עוף וכמה קורקבנים, ותוך שהוא נזכר בסיפורה של סבתו, הוא הופך בחלקי העוף שבצלחתו ומגלה לתדהמתו גרגיר שעורה נפוח.

הגיבור-הילד מתלבט כיצד יפעל, ונעזר לשם הכרעתו בסוגיה זו בסיפורה של סבתו אודות המקרה שבו התגלה גרגר שעורה שהוא חמץ באמצעה של סעודת ליל סדר. חשיפתו של הגרגר לעיני כול, תחייב את בני המשפחה להשליך את כלי האוכל וכן את כל דברי המאכל שהוכנו ושמחת החג תושבת. התפנית הדרמטית שעלולה לפגום באווירת החג, מהתרוממות רוח חגיגית עד לאכזבה ולתחושת החמצה מסייעת לגיבור ההחליט כי בשונה מסיפורה של סבתו, לא יעכיר את אווירת החג ויהי מה. הוא נחפז לאכול ובלוע את הבשר עם גרגר השעורה, ואינו משתף איש במקרה. אירוע זה מהווה את שיאו של הסיפור כשנלווה לו מתח רב סביב השאלה כיצד יתמודד הילד עם הסוד שהוא נושא?

ואכן, במהלכם של ימי החג מתייסר הגיבור ורגשות מעורבים עולים בו: מהד גיסא, הוא גרם לבני משפחתו ולאורח לחטוא בחג זה וכן בחגים הבאים שכן ימשיכו להשתמש בכלי החג. מאידך גיסא, הוא חש גאווה על כי מנע את השבתת שמחת החג. את המוצא לחטא הנורא תולה המספר בזמן שחלף, שזימן אירוע שהוא בבחינת אסון, אך המספר רואה בו הצלה ופתרון לחמץ שהתגלה: "בסוף אותו הקיץ, במוצאי שמחת תורה, נפלה דליקה בעיירה, וגם ביתנו הישן עלה על המוקד, וכלי הפסח... נשרפו ונמחו מתחת שמי ה'..."¹

הסיפור דידקטי משום שהוא דן בחשיבות קיום המסורת באמצעות תיאור ההכנות לחג הפסח המאופיין בתביעות הלכתיות מחמירות בתחומי הניקיון והמזון. הדבר אף בא לידי ביטוי בסיפור שמספרת סבתא לנכדה, המבקשת באמצעות נרטיב המסתבר כבעל פונקצייה חשובה בהמשך, להנחיל לנכדה את מנהגי החג והליכותיו ולכך השפעה מהותית על שיקול דעתו של הגיבור במהלכה של ארוחת החג. באמצעות גילוי החמץ המתגלה לו בעיצומה של ארוחת חג הפסח, מעמיד המחבר המובלע את הגיבור-הילד בדילמה. זה האחרון מפגין בסופו של עניין גבורה ואומץ לב המושגתים על ערכים הטבועים בו גרסא דינקותא. אלו כרוכים בשיקולים הלכתיים כבדי משקל שעל הגיבור להכריע בהם ללא שהות כדי למזער את הנוק שעלול להיגרם לבני המשפחה. אמנם הכרעתו מנוגדת להלכות הפסח, אך מטרתה היא לא לפגום באווירת החג האהוב עליו ועל בני משפחתו ובקדושתו הרוחנית. באמצעות תיאור אווירת

¹ בגרסה לילדים הניסוח דומה: "בסוף הקיץ נפלה דלקה בעיירה, וגם ביתנו הישן עלה על המוקד, וכלי הפסח...נשמדו מתחת שמי ה'" ("הארץ לילדים", 21 באפריל, 1921: ד).

החג שהוא בעל משמעות היסטורית וקהילתית מכוננת, מבקש הגיבור להציג את יכולתו העצמאית בקבלת החלטות בסוגיית החמץ שנתגלה מבלי לשתף איש. טוקר מציין כי אירועים הקשורים לחגי ישראל כמו פסח בסיפור זה וחג הסוכות ב"נוי הסוכה", "מאפשרים מעקב אחר גידולו של הילד והכרתו העצמאית המתפתחת" (טוקר, 1980: 118).¹

תבנית של ניגודים ב"השעורה"

גם בסיפור זה ניתן למצוא תבנית המושתת על ניגודיות. כותרת הסיפור "השעורה" מהווה ניגוד לעיקרון המנחה והמכונן של חג הפסח שדוחה ומבטל כל חמץ מקרבו. למרבה האירוניה, גרגר השעורה מקבל בסיפור את מלוא המשקל בעוד שחג הפסח, שחשיבותו מוצגת באריכות באקספוזיציה מוקטן ונדחק אל השוליים. זאת ועוד, החג הופך לזיכרון מאיים ומעורר אימה בקרב המספר שגדל.

ניגוד נוסף עניינו באווירת ההתרגשות שנבנית בקרב המספר, שמגיעה לשיאה בליל הסדר שבו גם חל הגילוי הנוראי של גרגר החיטה ומכאן חלה אכזבה וירידה ברוחו מאגרא רמא לבירא עמיקתא. חג הפסח הכשר הופך ליום של אבל בעיני המספר, ה'סדר' הופך ל"ליל שימורים, ליל ייסורים" (ברש, ב', תשי"ב: 312) אי ידיעתם של בני המשפחה לעומת ידיעתו של הילד, מגביר את המתח לקראת הבאות.

ניגוד נוסף הוא בין אור זורח ובעל הילה של קדושת החג לבין החשכה שאופפת את המספר עם גילוי גרגר השעורה: האורה ובני המשפחה הננים מאור הלבנה בליל הסדר בעוד שהמספר מתענה לאחרי הגילוי ומתאר את הרגשתו בגוונים כהים, "ואני עולמי חשך בעדי וטעמתי טעם גיהינם" (שם).

ועוד, במקרה שסיפרה סבתא התגלתה השעורה וכל בני המשפחה נשאר רעבים במשך כל ימות החג ושמתם הושבתה (שם: 310), בעוד שבמקרה השני בני המשפחה הננים משבעת ימי החג. אפשר לומר כי במקרה השני הילד, המסתמך על סיפוריה של הסבתא, מחליט ל'כתוב' סוף אחר לסיפור השני בזמן גילוי השעורה. הוא נשען על חוויית העבר ובעשותו כך הוא 'כותב' סוף אחר ונוח שאינו משבית את שמחת החג בקרב בני המשפחה. אירוע הדליקה הוא עניין שני שאמנם אינו בשליטתו, אך בהתרחשו הוא מהווה אזכור לשיקול דעתו של הילד הנבון. חג הפסח שהיה אהוב על הילד הופך לזיכרון מר וכל הפריטים המייצגים את החג מעוררים בו צער ושנאה, כלשונו.

סיכום

בשני הטקסטים מוצגים אירועים קונקרטיים המבטאים לדעת נפתלי טוקר את מגמתו הכללית של ברש "להקנות מהימנות תעודתית לכלל יצירתו" (טוקר, 1980: 141).

¹ גם בסיפורים אחרים של ברש, מתואר פרק זמן שבו פועל הגיבור, בין אם הוא ילד ובין אם הוא בוגר, לאורכו של ציר זמן בעל צביון יהודי שבו מתואר הווי החיים של הדמויות בסמיכות לציון מעדי ישראל השונים. ראו למשל, "רקמה" (ברש, א', בשי"ב: 168-189, 172): "הגיע ערב חג השבועות. הלכתי... אל הנחל הסמוך לעיריה והבאתי חצב ירוק ורען לשטוח את הרצפה...".

בשני הטקסטים האלו וכן בטקסטים רבים אחרים של ברש, מעוצבת דמות המספר-הילד כשלצדו נמצא כל העת המחבר המובלע, המזדהה עם חוויותיו של הילד. דמותו של הילד ושל המחבר המובלע מתכתבים ביניהם. המחבר נותן אף הוא ביטוי לעולמו הפנימי של הילד ברמזים ובאמצעים פיגורטיביים.

המספר מתאר חוויות שבהן נכח במרחב הביתי החמים, המכיל את הפונקציות המהותיות בתא המשפחתי, אם, אב וגם אחות קטנה ("לפני היות הילדות"), אחיות ("השעורה").¹ בסיטואציות שאותן הוא מתאר הוא אינו לבד, אלא מוקף בבני הבית. נוכחותם אינה גורעת מיכולתו להתבונן במתרחש בנפרד, מן הצד.

ניתן לומר שביצירות שבהן מופיע המספר הילד הן מפתח להבנת תפיסותיו של ברש כאמן.² החתירה לתיאור מפורט של הווי היהודי במרחב המשפחתי היא נר לרגליו של ברש כיוצר שנראה כי ראה בכתבתו אמצעי לתיעוד הווי החיים היהודי. באמצעות חושיו החדים של הילד מתאפשרת ההצצה אל מראות ונופים, הנגלים והנראים, אלו שלכאורה, אינם מייצגים תחושות של חשש ומורא כפי שמביע הילד באופן גלוי. מורכבות זו, הגלויה והנסתרת, על הניגודיות שבה, מקרבת את הפיקציה אל הממשות ולהפך.

ביבליוגרפיה

- ביאליק, חיים נחמן. החצוצרה נתביישה. בתוך: ביאליק, חיים נחמן. *סיפורים*. ספרית דבר לעם, תל אביב, עמ' קכא-קנ.
- ברש, אשר. סיפורי רודורפר; או בצל אנשים טובים. *כתבי אשר ברש*. כרך א'. מסדה, תל אביב, תשי"ב, עמ' 165-189.
- ברש, אשר. כתבי אשר ברש. כרך ב'. מסדה, תשי"ב, תל אביב, עמ' 301-302.
- ברש, אשר. השעורה. *הארץ לילדים*, י"ג בניסן תרפ"א, 21 באפריל, 1921, עמ' ב'-ד'.
- גרוסמן, דויד. יש ילדים זיגוג. הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1994.
- גוברין, נורית. הגבוה, הגוץ והממוצע. בתוך: ברנר; *אובד עצות ומורה דרך*. משרד הביטחון ואוניברסיטת תל-אביב, 1991, תשנ"א, עמ' 147-162.
- טוקר, נפתלי. חזיון חולות וירכתי עולם בסיפורי אשר ברש. מסדה, 1980, גבעתיים.
- שלום עליכם. מוטל בן פייסי החזון. עם עובד, תל אביב, 1999.
- ליטוין, רינה. דור המדבר. הספריה החדשה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 2009.
- מצוב כהן, עופרה. 'בעצם ילדוטי יחידי הוצגתי...' היעדר נוכחות הורית בקרב מתבגר וזיקתו לעיצוב דמותו בספרות העברית. כרמל, ירושלים, 2015.
- פיינגולד, בן-עמי. הוראת הסיפור הקצר. הוצאת רמות-אוניברסיטת תל אביב, 1989.

¹ לעניין מקומו של הילד בתא המשפחתי ולחשיבות הפונקציות בתא המשפחתי וצורות העיצוב השונות בספרות העברית ראו בספרי (מצוב-כהן, 2015).

² ראו התייחסות למושג ארס-פואטיקה אצל (שמיר: 1987: 7-9).

קופליביץ, יעקב. רשימות; ברש המספר. מאזנים, כרך י"ד, חוב' ג', תש"ב, עמ' 194–195.
 קרמר, שלום. ריאליזם ושבירתו. אגודת הסופרים העבריים ליד מסדה, גבעתיים רמת-גן, 1968.
 ראב, אסתר. הגיגים על יצירתו של ברש. מאזנים, כרך ס"ה, חוב' 11, תשנ"ד, 1994, עמ' 16–17.
 המלביה"ד: אהוד בן-עזר.
 רמון-קינן, שלומית. הפואטיקה של הספרות בימינו. ספרית פועלים, תל אביב, הדפסה
 חמישית, 2002, תרגום: חנה הרציג.
 שמיר, זיוה. השירה מאין תימצא. פפירוס, תל אביב, 1987, תשמ"ה, עמ' 7–9.

'Before Childhood': Designing the world of childhood in Barash's stories according to two short stories: 'Before childhood' and 'The Wheat'

Ofra Matzov-Cohen

Ph.D., Ariel University, Israel

Abstract: This article deals with the world of childhood of Barash which is described from the perspective of the adult narrator. The adult perspective does not darken the childhood experiences as described in the text "Before childhood". It seems that this text serves as a fundamental one since it presents early experiences from the narrator childhood. In another story, "The Wheat" there are linkages to the childhood experiences which are mentioned in "Before childhood".

In both stories, the narrator uses his sharp senses; he does not take any memory for granted and seeks to understand the unknown. This article will seek to examine the narrator's point of view and the ways the childhood experience is designed from the retrospective point of view.

Keywords: narrator, character, childhood, Asher Barash.

«До детства»: формирование мира детства в рассказах А. Бараша (на базе рассказов «До детства» и «Ячменное зернышко»)

Офра Мацов-Коен

Ph.D., Ариельский университет, Израиль

Аннотация: Эта статья посвящена творчеству израильского писателя Ашера Бараша, описывающему мир ребенка от лица взрослого рассказчика. В рассказе «Lifney heyot ha-yaldut» «До детства» показывается, что воззрения взрослого человека не затуманивают его детских впечатлений и переживаний. Создается впечатление, что этот рассказ является ключевым для понимания серии детских рассказов А. Бараша. В другом рассказе, «Ha-seora» («Ячменное зер-

нышко») можно заметить следы детских переживаний, упомянутых в рассказе «До детства».

В обеих историях рассказчику присуще обостренное восприятие действительности; он не принимает ничего как само собой разумеющееся и стремится формировать собственную точку зрения на окружающий его мир. Эта статья призвана изучить точку зрения автора и путей ретроспективного воссоздания описанных в рассказах переживаний.

Ключевые слова: рассказчик, характер, детство, Ашер Бараш.